

HISTORY OF JOURNALISM/ PUBLICISM

<https://doi.org/10.17721/2522-1272.2020.76.4>

UDC 070:77:93(477)

Photography and Development of Photo Industry in Ukraine: History and Modernity (to the 180th Anniversary of Photography)

Serhiy Horevalov

*Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
20 Chygorina Str., Kyiv, 01042, Ukraine*

Corresponding author's e-mail address: gorevalov@ukr.net

Natalia Zykun

*Doctor of Social Communication, Associate Professor,
University of State Fiscal Service of Ukraine
31, Universytetska Str., Irpin city in Kiev Region, 08201, Ukraine*

Corresponding author's e-mail address: nzykun@ukr.net

ABSTRACT

In the article the multi-subject phenomenon of photography, which clearly combines the features of a document, a work of art, modern technologies and a means of communication is studied in the diachronic aspects using the methods of comparative analysis, systematization and generalization.

It summarizes the information about the long history of photography as a form of fixation of reality, as a way of storing and transmitting information. The changes in functional and instrumental characteristics of photography are outlined.

The rapid expansion of the direction of development of photography in many Ukrainian regions as early as the late nineteenth and in the early twentieth centuries is indicated: formation of infrastructure; emergence of professional and amateur photo societies and organizations that have been active in professional and educational and promotional activities.

It is proved that active photography activity formed a public request for scientific study of photography, its theory formation; caused the emergence of specialized periodical photo editions

(“Photo-Cinema” (1924), “Photo for Everyone” (1928-1930) and “Photo - Socialistic Construction” (1932-1934). All this contributed to the emergence of a system of professionals training in photography, formal photo education, study of photography in art educational institutions. The prerequisites and the first steps of formation of photojournalism and the system of photo genres are traced.

The active participation of Ukrainian masters in production and improvement of photographic equipment is stated. It is said that in the 30's of the twentieth century a significant step of state policy was made in development of the plants of mechanical engineering and chemical industry of Ukraine, which created the preconditions for development of photo industry. The considerable attention is paid to the major achievements of Ukrainian production of photographic equipment, first of all at the Kyiv Arsenal Factory.

KEYWORDS: daguerreotype; retouch; photo; camera; photo production; photojournalism.

УДК 070:77:93(477)

Фотографія й становлення фотосправи в Україні: історія та сучасність (до 180-річчя фотографії)

Горевалов Сергій Іванович, кафедра кіно телемистецтва Київського університету культури і мистецтва, д. філол. наук, професор

Зикун Наталія Іванівна, кафедра журналістики, української словесності та культури Університету державної фіскальної служби України, д.н. із соц. комунікацій, доцент, завідувач кафедри

Резюме

У статті в діахронічному аспекті із використанням методів порівняльного аналізу, систематизації, узагальнення досліджується поліпредметне явище фотографії, що виразно поєднує ознаки документа, твору мистецтва, сучасної технології й засобу комунікації.

Узагальнюється інформація про тривалу історію фотографії як форми фіксування реальності, як одного із способів збереження й трансляції інформації. Окреслюється зміна функціонально-інструментальних характеристик фотографії.

Вказується на швидке розширення напрямів розвитку фотосправи в багатьох українських регіонах уже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: формування інфраструктури; виникнення професійних і аматорських фототовариств і організацій, що вели активну професійну й просвітницько-популяризаторську діяльність.

Доводиться, що активна фотодіяльність сформувала суспільний запит на наукове вивчення фотосправи, формування її теорії; викликала виникнення спеціалізованих періодичних фотовидань («Фото-Кіно» (1924), «Фото для всіх» (1928–1930) і «Фото – соцбудівництву» (1932–1934). Усе це сприяло зародженню системи навчання фахівців з фотосправи, формальної фотоосвіти, вивчення курсу фотографії в мистецьких закладах освіти.

Простежуються передумови й перші кроки становлення фотожурналістики й формування системи фотожанрів.

Констатується активна участь українських майстрів у виробництві й удосконаленні фототехніки. Йдеться про те, що в 30-х роках ХХ ст. був зроблений значний крок державної політики в розвиток заводів машинобудування, хімічної промисловості України, що ство-

рило передумови для розвитку фотоіндустрії. Значна увага приділяється основним досягненням українського виробництва фототехніки, насамперед на київському заводі «Арсенал».

Ключові слова: дагеротип; ретуш; фотографія; фотоапарат; фотопродукція; фотожурналістика.

Горевалов С.И., Зыкун Н.И. Фотография и становление фотодела в Украине: история и современность (к 180-летию фотографии)

В статье в диахроническом аспекте с использованием методов наблюдения, сравнительного анализа, систематизации, обобщения исследуется полипредметное явление фотографии, которая отчетливо сочетает в себе признаки документа, произведения искусства, современной технологии и средства коммуникации.

Обобщается информация о длительной истории фотографии как формы фиксации действительности, как одного из способов сохранения и транслирования информации. Показано изменение функционально-инструментальных характеристик фотографии.

Указывается на быстрое расширение направлений развития фотодела во многих украинских регионах уже в конце XIX – начале XX в.: формирование инфраструктуры; возникновение профессиональных и любительских фотообществ и организаций, ведущих активную профессиональную и просветительско-популяризаторскую деятельность.

Доказывается, что активная фотодеятельность сформировала общественный запрос на научное изучение фотодела, формирование его теории; возникновение специализированных периодических фотоизданий («Фото-кино» (1924), «Фото для всех» (1928–1930) и «Фото – союстроительству» (1932–1934)). Все это способствовало зарождению системы обучения специалистов по фотоделу, формального фотообразования, изучение курса фотографии в художественных учебных заведениях.

Прослеживаются предпосылки и первые шаги становления фотожурналистики и формирования системы фотожанров.

Констатируется активное участие украинских мастеров в изготовлении и совершенствовании фототехники. Речь идет о том, что в 30-х годах XX в. был сделан значительный шаг государственной политики в развитие заводов машиностроения, химической промышленности Украины, что создало предпосылки для развития фотоиндустрии. Значительное внимание уделяется основным достижениям украинского производства фототехники, прежде всего на киевском заводе «Арсенал».

Ключевые слова: дагеротип; ретуш; фотографія; фотоапарат; фотопродукція; фотожурналістика.

1. Вступ

Фотографія як форма фіксування дійсності, як один із способів збереження й транслювання інформації в епоху посилення візуалізації медіа перебуває на топових позиціях у процесі інформаційного обміну, зокрема в медіа. Це зумовлює розширення її функцій і можливостей, збагачення інструментів і методів. Нині спостерігається домінування цифрових технологій у фотодіяльності, однак аналогова фотографія продовжує виконувати певні завдання, залишаючись цікавою як об'єкт наукового дослідження.

Попри жваве рефлексування щодо сучасних можливостей і специфіки фотографії, фотографії в комунікації, прес-фотографії, у науковому дискурсі досі залишаються нез'ясованими деякі питання її поширення на території України.

Метою статті є узагальнення інформації про тривалу історію й розширення напрямів розвитку фотосправи на українських землях, початки становлення української фотожурналістики; простежування основних досягнень українського виробництва фототехніки.

2. Методи дослідження

Використано методи спостереження, порівняльного аналізу, описовий, систематизації, теоретичного узагальнення результатів.

3. Теоретичне підґрунтя

Дослідження такого поліпредметного явища як фотографія, що виразно поєднує ознаки документа, твору мистецтва, сучасної технології й засобу комунікації, сформувало потужну й авторитетну бібліографію. Серед загальних праць, на яких ґрунтується низка сучасних досліджень, можна назвати роботи «Про природу фотографії» Р. Арнхейма, «Коротку історію фотографії» В. Беньяміна, «Світову історію фотографії» Н. Розенблюм; предметом вивчення ставали технологія й можливості фотографії (Л. Дико, С. Іофіс), еволюція й особливості фотографії на українських землях (О.Трачун); збагачення її типологічних характеристик (С.Морозов, Б.Черняков); формування й зміна конфігурації системи жанрів фотожурналістики (М. Ворон, С. Морозов, Б. Черняков).

4. Результати й обговорення

7 січня 1839 р. французький фізик, професор Домінік Франсуа Араго на засіданні Паризької академії наук доповів про новий винахід художника Луї Дагера, а 19 серпня того ж року Араго вже детально виклав науковцям Франції спосіб отримання дагеротипа. Один із цих днів далекого 1839 року і можна вважати днем народження фотографії [1]. Знайомство з фотографією в Наддніпрянській Україні відбулося в 1840-их рр. завдяки закордонним фотографам, учасникам щорічних міжнародних київських ярмарків – «Контрактів», які часто залишалися в Україні на тривалий час [2]. Першими фотографами-поселенцями були французи Жак і Шарль-Поль Гербст. У Львові фотографія з'явилася вже в 1839 р. завдяки фотографу Я.Глойнеру [3, с.5].

Винайдення фотографії практично відразу ознаменувалося створенням фотозакладів у різних країнах. Виникають вони і в тодішній Російській імперії. Найперше фотоательє в Україні й Російській Імперії загалом з'явилося в Одесі на вул. Поліцейській (тепер вул. Буніна, будинок не зберігся). 1843 р. його відкрив художник Мюнхенської королівської академії живопису Філіпп Гаас. Послуги фотографів були надзвичайно дорогими, однак фотографія швидко знаходила прихильників. Тогочасна Одеса славилася також іншими фотографами-митцями, серед яких був і механік-винахідник Й. Тимченко (котрий розробив кіноапарат, завдяки якому можна було знімати й проєктувати рухомі об'єкти) [4, с. 30].

У 1843 р., тобто лише через три роки після відкриття перших французьких салонів, О. Греков організував у Москві свій перший «художній кабінет для всіх охочих мати портрет розміром з табакерку». Пізніше «дагеротипні заклади» починають працювати в Петербурзі [4, с. 38].

У 1839–40-і рр., у період становлення фотографії, світлопис (так дагеротипію назвали в Російській імперії) розглядався лише як засіб отримання точних копій з оригіналу.

З другої половини ХІХ ст., як стверджував мистецтвознавець О. Сидоров, фотографія частково перебирає на себе завдання живописців-художників, оскільки вона була значно

дешевшою від мальованих замовних портретів. Тому не дивно, що інтерес до фотографії виявляли й деякі художники, серед яких варто назвати А. Денъера, який здобув освіту в Академії мистецтв Санкт-Петербурга і відкрив у 1843 р. ательє, яке користувалося популярністю. Саме в ньому були зняті перші портрети багатьох письменників і художників того часу (наприклад, відомий портрет Т.Шевченка, 1858 р.) [4, с. 40–41].

Подальші роки ознаменувалися різними нововведеннями у фотомистецтві. Приблизно на початку 60-х рр. XIX ст. мокроколоїдний (новий спосіб виготовлення фотографії, розроблений російськими фотографами-винахідниками) засіб фотографування остаточно витіснив з фотомайстерень зйомку на срібних металевих пластинках – дагеротипію. Але новий спосіб фотографування мав значні недоліки, погіршувала рівень художнього зображення фотографій порівняно з дагеротипами і тодішня фототехніка. Нові знімки друкувалися на «просолоному папері», який не передавав усіх тонкощів переходу світлотіні. Саме тому фотографії доводилося підмальовувати, ретушувати – цим займалися художники-гравери. У 50-ті роки XIX ст. на цьому поприщі прославився відомий художник-гравер А. Денъер, який запросив на роботу до свого «Дагеротипного закладу» в Петербурзі художників для ретушування фотознімків. Ретушерами у А. Денъера працювали і невідомі художники, і справжні знаменитості – Іван Крамської, Архип Куїнджі, Міхай Зічі [5, с. 163]. Пізніше це заняття вплинуло на їхню подальшу діяльність і творчість: А. Куїнджі відкрив власне фотоательє, а Іван Крамської писав деякі портрети не з натури, а відразу з фотографії.

Однак фотографія періоду дагеротипу не вважалася серйозною справою. Вона ще не була наділена ні документальністю, ні інформативністю, ні свободою світлових рішень і знахідок, тобто жодною з тих особливостей, які нині теорія вважає визначальними для фотографії [6]. До цього ще належало прийти у процесі пошуку ефективних засобів, інструментів, технік і прийомів. Цьому прислужилися десятки небайдужих і креативних майстрів, які формували мистецтво фотографії на різних українських землях, адаптуючи багатий зарубіжний досвід та використовуючи власні творчі знахідки.

Піонерами саме української фотографії на західноукраїнських землях були в другій половині XIX ст. А. Карпюк, В.О. Шухевич – у Львові, С. Дмоховський, Є. Любович – у Перемишлі, Ф. Величко – у Станіславі (нині – м. Івано-Франківськ) [7, с. 5].

Справжній розвиток фотографії в Україні припадає на середину XIX – початок XX ст. (1850 – 1914 рр.). Першими українськими фотографами у 1850-х рр. у Києві були місцеві фотомитці: І. Чехович, І. Гудовський, Ф. Левдик, К. Воюцький (фотографував труну Т. Шевченка), М. Грос та ін. Завдяки стрімкому розвитку фотографії за чотирнадцять років (із 1864) свої фотостудії уже мали М. Бенземан, Франсуа де Мезер (Франц Мезер), автор красвидів Києва 1860–1880 рр., Й. Кордиш (1868), М. Пастернак (1869) та ін. У 1871 р. відкрив фотоательє В. Висоцький. Саме у цьому ательє з 1880 до 1886 року працював відомий український фотограф і кінооператор А. Федецький [8, с. 29]. Третина київських фотозакладів, у яких працювали провідні майстри, розміщувалася на Хрещатику й у прилеглих кварталах [9].

З кожним роком українська географія фотографії швидко розширюється: у 1860–1890-х рр. відкриваються професійні фотостудії в Одесі, Харкові, Полтаві та в інших великих містах. На Східному Поділлі традиції фотосправи набули активного розвитку в Вінниці та невеликих повітових містечках губернії (Летичів, Жмеринка, Зіньків, Хмільник, Літин, Немирів, Ярмолинці, Бар, Гайсин, Ладижин, інші) [3, с. 6], що підтверджувало популярність фотографії

З 1870-х років Харків славився відомими фотографами О. Іваницьким, Є. Трофимовим, Р. Биковським. Від червня 1886 р. у місті також працював А. Федецький, зачинатель кіномистецтва в Україні і триколірової фотографії, якого неодноразово відзначали на закордонних виставках за мистецькі портрети і красвиди [4, с. 35].

З початку 1880-х був відомим в Україні і талановитий полтавський фотограф Й. Хмилевський, автор альбому фотографій про місця, пов'язані з життям М. Гоголя, фотографій із церемонії відкриття пам'ятника І. Котляревському (1903 р.) і великої серії фотографій будинку Полтавського Земства (1908–1909 рр.). У 1882 р. на Промислово-художній виставці в Москві його роботи були відзначені нагородами. Фотограф взяв участь у понад 20 виставках на батьківщині і за кордоном. У 1900 р. на Всесвітній паризькій виставці він теж був удостоєний великої золотої медалі і спеціальної відзнаки французького уряду.

У зв'язку з цим активно розвивалася й інфраструктура фотосправи: лише в Києві працювало шість крамниць з фотоприладдям; функціонували курси практичної фотографії Бернадського. З 1860 р. почали з'являтися перші типові меблі для фотоательє. На багатьох знімках, на фотографіях з різних фотосалонів зображені ширми і ширмочки, тумби, столи, крісла, балюстради з колонами однакових розмірів і форм. Тоді ж для заохочення населення з'являються різнопланові мальовані так звані «задники», що нагадували театральні декорації: із зображенням на полотняних гобеленах, на картоні старовинних замків, античних руїн, озер, рік, водоспадів тощо. Іноді фони – руїни з каміння, дерева з листям – виготовляли із пап'є-маше й розфарбовували. Зазвичай успішний фотограф мав з десяток таких фонів.

Як вказує О. Трачун, «тодішнє фотоательє було цілою міні-фабрикою» з такими цехами: «лабораторія з обробки й висушування знімків, склад хімічних реактивів, приміщення для зберігання паспарту», архів, кімната чи дві для художників-ретушерів, «кабінет власника фотосалону або найманого управляючого, де зазвичай стояли сейф із печаткою фірми й діловою документацією, письмовий стіл із чорнильним прибором, прес-пап'є, телефон і шафа з книжками про фотосправу, що розвивалася семимильними кроками» [7, с. 30].

Діяльність великої кількості фотомитців наприкінці XIX ст. сприяла створенню фототоорганізацій як відділів при філіях Імператорського Російського Технічного Товариства в Харкові (1891), Одесі (1897) та Києві (1899), а також товариства «Аматорів фотографії» мистецького і наукового характеру в Одесі, Харкові (1891), Сімферополі (1896), Єлисаветграді (нині – Кропивницький) (1901).

Одним із найактивніших було всеукраїнське товариство «Дагер» у Києві (1901–1917), співзасновником і головою якого у 1906–1912 рр. був М. Петров. В активі ефективних форм його роботи – організаційно-просвітницькі, наукові заходи: лекції, конкурси, екскурсії, Всеукраїнський з'їзд діячів фотографії, міжнародна виставка мистецької фотографії в Києві (1908 р.), міжнародний салон мистецької фотографії (1911 р.) [7, с. 36].

Навколо таких організацій і об'єднань гуртувалися фотомитці, тим самим сприяючи популяризації фотографії, формуванню стандартів фотосправи. Фотографія все впевніше почала виконувати функцію документального фіксування дійсності. Наприкінці XIX ст. завдяки розвитку фотомеханічних процесів друку (напівтонові процеси) перші фотографії вміщуються в газетах (зокрема «Життя та мистецтво», 1894). З цього часу дослідники вважають за можливе говорити про початок української фотожурналістики, про збагачення системи її жанрових форм [10].

Коли на основі фотографії з'явилися перші «рухомі картинки» (кіно), сам фотознімок залишався скромним документальним свідченням, поступаючись у виразності й вишуканості живопису і графіці [6]. Оскільки розвиток фотографії багато в чому визначався суспільними потребами, виникнення газетної індустрії зробило популярними репортажні фотографії, прискорило виокремлення, крім побутових фото (переважно портретів), документальних, наукових, художніх. Поширеними були так звані «видові» фотографії у зв'язку із виготовленням листівок. Автори визнають вплив на формування жанрових форматів фотографії низки чинників, зокрема місцевої, релігійної, соціально-економічної й політичної специфіки [3, с. 7].

У західноукраїнському регіоні перші організації фотоаматорів були сформовані при Пресовій Квартирі УСС (Українського Січового Стрілецтва) наприкінці 1914 р. у Карпатах, у містечку Ворохта. Перші фотографії «в полі» робили І. Іванець, Ю. Будманюк, Б. Гнатевич, В. Клим, Т. Мойсевич, М. Угрин-Безгрішний, Т. Яцура та інші (організували 1916 р. виставку у Відні, повторили її 1934 р. у Львові). 1915 р. при тій же Пресовій Квартирі УСС В. Бобинський та Л. Гец уклали перший збірник «Стрілецька Антологія», який містив 36 творів, проілюстрованих 144 роботами військових фотографів. Фотогуртки аматорів також діяли в таборах інтернованих у Чехо-Словаччині в Ліберці (1920), Йозефові (голова – О. Балицький, виставка 1923 р.) [7, с. 72].

У міжвоєнний період – від 1920 до 1939 рр. – у Львові постала Секція фотографічна при Соколі-Батьку (Ю.Вінчковський – голова, Ю. Бонковський, А. Цибульський, В. Савицький та В. Голян), а вже у 1926 р. вона представила на розгляд глядачів виставку українських краєвидів у Станіславі. Наступним об'єднанням фотографів стало «Субреферат світлин» при Економічному рефераті Верховної Пластової Ради (голова – Володимир Голян, Юліан Дорош, який у 1929 р. опрацював перший кінофільм з пластового табору) і Секція фотографії при Товаристві студентів-техніків «Основа» [8, с. 35].

На початку 1930 р. з ініціативи професора О. Балицького й доктора С. Дмоховського було створене Українське Фотографічне Товариство (УФОТО, або UFT) у Львові (з філіями в Станіславі, Тернополі і Рогатині). Товариство мало 216 членів (1936), власне приміщення, робітню й бібліотеку. У 1933–1939 рр. видавало журнал «Світло й Тінь», головними редакторами якого були Олександр Мох, Степан Щурат. Діяльність товариства організовувалася за низкою напрямів, у різних формах: УФОТО влаштовувало щомісячні внутрішні виставки і щорічні репрезентативи на Всеслов'янській мистецькій фотовиставці у 1935 р., брало участь у фотоконкурсах «Альфи», «Перуци», «Кодака», «Філіпса» та інших.

Після 1917 р. на сході України в 1920–30-х рр. і в центральних її регіонах набули поширення аматорські фотогуртки в установах, громадських організаціях та на фабриках, які функціонували до Другої світової війни. Пізніше такі фотогуртки періодично організовували в усіх обласних центрах стаціонарні та пересувні виставки фотографій, а також виїжджали за межі України. Члени гуртків брали участь у конкурсах з грошовими преміями.

Дослідники підкреслюють, що саме з учасників таких виставок радянська влада розпочинала рекрутування фоторепортерів для преси. З 1930-х рр. відомими були фотожурналісти К. Лішко, Г. Угринович; після війни популярними стають Б. Градов, Ф. Федоров, М. Козловський, Ю. Шевцов, Е. Анціс, В. Примаченко, І. Кропивницький, О. Стародуб, С. Александрович, В. Сметанич, В. Чупринин, А. Куцан, І. Хижняк, Я. Дацюк, І. Охріменко, Ю. Самеляк, Р. Якименко та інші.

Змінюється й рівень сприйняття фотографії й фотодіяльності, з'являється потреба узагальнення й наукового її осмислення, створення теорії фотосправи – з 1914 р. у Києві було вже чимало фотографів-митців і професіоналів-науковців – М. Бобир, І. Гаас, А. Губчевський, І. Єзерський, К. Парчевський, М. Шукін; викладач фотографії в Київській Політехніці, згодом у Київському художньому інституті та Кіноінституті – М. Петров і дослідник мікрофотографії В. Фаворський [7, с. 19]. Саме завдяки українським майстрам фотосправи з'являються перші (не лише в Україні, а й загалом у тодішній Російській імперії) навчальні посібники: одесита Й. Мигурського «Практичний підручник з фотосправи та новітніх удосконалень і застосувань» (1859 р.), харківського професора М.Бекетова «Розвиток та сучасний стан світлопису» [3, с. 5].

Активна фотодіяльність викликала до життя й виникнення спеціалізованих періодичних видань. За короткий час розвитку фотогуртків у Харкові засновуються журнали «Фо-

то-Кіно», «Фотожурнал» (1924), «Фото для всіх» (1928–1930) і «Фото – соцбудівництву» (1932–1934) [4, с. 39.].

Суспільний інтерес і зацікавленість сприяли формуванню й системи навчання фахівців з фотосправи, формальної фотоосвіти. У 1920–30-х рр. до підготовки фототехніків-лаборантів і фотографів долучалися мистецько-промислові школи. Мистецтво фотографії викладали й у Київському художньому інституті та Київському інституті кінематографії. А вже після Другої світової війни фотографію було включено до навчальних планів підготовки кінооператорів Київського театрального інституту ім. Карпенка-Карого; техніку фотографії – у Львівському поліграфічному інституті, а для побутових потреб у великих містах періодично влаштовували курси фотографії, які випускали фотографів-техніків. При Міністерстві культури в Києві створили експериментальну фотостудію.

Цей час на українських землях ознаменувався й розвитком фототехніки. За короткий проміжок часу з'явилися фотоапарати, виготовлені у різних містах: у 1891 киянин С. Дубинський представив фотоапарат виробництва власної майстерні, який за своїм рівнем не відрізнявся від камер закордонних; у Львові Е. Бродковський продавав фотоапарати власного виробництва, за які одержав медаль (1903); на початку ХХ ст. майстерня одесита Й. Покірного випускала фотоапарати «Любитель», «Космос». У 1903-му він виготовив стереофотоапарат «Покірноскоп» [10].

Прискорений темп виготовлення і розповсюдження світлин зацентрував увагу фотомитців усього світу на конструктивному підході до розробки фототехніки на державному рівні [9].

Варто визнати, що українські підприємства стали флагманами цієї справи. До перших плівкових портативних фотоапаратів, які вироблялися на території України, належать фотоапарати серії «ФЕД», які випускалися Харківським машинобудівним заводом «ФЕД». Підприємство було засноване 1927 р. й стало відомим саме завдяки знаменитим фотоапаратам. Перші камери серії «ФЕД» – «ФЕД-1» випустили у 1934 р., спочатку вони повністю копіювали камеру «Leica II», популярного німецького фотоапарата [4, с. 54].

Пізніше були розроблені та випускалися серійно знамениті малоформатні фотоапарати серії «ФЕД-5», автоматичні фотоапарати «ФЕД-Мікрон», «ФЕД-Мікрон-2», «ФЕД-35», «ФЕД-50», стереофотоапарат «ФЕД-Стерео» з об'єктивом Індустар-61 та інше фотоприладдя.

У воєнний і повоєнний період (до 1948 р.) радянська фотопромисловість не випускала якихось спеціальних фотоапаратів, повністю придатних для проведення негласного фотографування. У зв'язку з цим оперативні співробітники й журналісти використовували модифіковані фотоапарати «ФЕД» довоєнного виробництва, обладнані спеціальним додатковим пружинним механізмом зведення затвора і перемотування фотоплівки. На такі «ФЕДИ» встановлювали ширококутний об'єктив 1:4,5/28 мм або кінооб'єктив 1:2/35 мм [11].

Фотоапарат «Аякс-8» з об'єктивами А-1 і А-4 – перша спеціальна камера, де зведення затвора і перемотування фотоплівки здійснювалися внутрішньою пружиною, яка заздалегідь заводилася бічним штоком. «Аякс-8» зазвичай розміщувався під верхнім одягом співробітників і фотографування велося через спеціальні гудзики пальта, піджака або металеві жіночі брошки з отворами. Фотоапарат мав дистанційне керування, натисненням кнопки якого проводився спуск затвора з подальшим перемотуванням плівки під дією внутрішньої пружини.

У повоєнні роки завод продовжив виробляти апаратуру для авіаційної промисловості, а незабаром став виробляти і для космічної, а також інших галузей машинобудування. При цьому тривав випуск фотоапаратів серії «ФЕД». Випуск фотоапаратів «ФЕД» припинено у 1990 р.

Особливою сторінкою в історії розвитку фотосправи, саме в напрямі вдосконалення інструментів, фототехніки є діяльність легендарного українського заводу спеціального приладобудування «Арсенал» – одного із найбільших виробників України у сфері приладобудування, зокрема – оптичних приладів та оптико-електронних систем у м. Київ.

Усі космічні старты колишнього СРСР і Росії забезпечувалися з використанням оптично-електронних систем орієнтування виробництва «Арсеналу». Значним досягненням став створений у 1970-х роках комплекс імітаторів зовнішньої візуальної обстановки, які формують повну ілюзію маневрування і керування космічним кораблем при наземній підготовці космонавтів. Імітаторами, виготовленими на заводі, укомплектовані моделювальні стенди та тренажери, центри підготовки космонавтів та космодром «Байконур». Фототехніка, створена арсенальцями, використовувалась при фотозйомці з борту космічних кораблів серії «Восток», «Союз», місячних кораблів серій «Луна» та «Зонд», орбітальної станції «Салют», а також у відкритому космосі. Унікальні зйомки з космосу, зроблені арсенальськими фотокамерами «Київ-10», космонавтами О. Леоновим та Г. Береговим, обійшли всю світову пресу [7, с. 146].

Після війни на «Арсенал» було доставлено обладнання заводу відомої фірми «Carl Zeiss Jena» (виробник фототехніки та оптичних приладів), вивезене з Німеччини в рахунок репарацій, також прибули інтерновані фахівці галузі [12].

Це визначило подальший профіль виробництва. З 1946 р. завод перепрофілювався на випуск оптичних, оптико-механічних і оптико-електронних приладів військового призначення. «Арсенал» став режимним підприємством військово-промислового комплексу СРСР. В 1954 р. було створене центральне конструкторське бюро «Арсенал» як самостійна структурна одиниця заводу [13].

Одним з найвідоміших видів цивільної продукції заводу була фототехніка, історія якої почалась з першої масової фотокамери «Київ-2» (1949 р.) [14].

Далекомірні фотоапарати «Київ» – перша фототехніка, яку почав виготовляти завод «Арсенал». Моделі «Київ-2» та «Київ-3» були точними копіями німецьких камер Zeiss Contax-II та Contax-III. До налагодження лінії виробництва на заводі «Арсенал», фотоапарати «Київ» виготовлялися на заводі Цейсса в Йєні (НДР). Пізніше всю документацію та обладнання вивезли до Києва та почалося виробництво фотокамер на «Арсеналі». Найперші екземпляри збирались з оригінальних німецьких комплектуючих.

Далекомірні фотоапарати «Київ» (35 мм) – моделі «Київ-2» і «Київ-3» відрізнялися один від одного наявністю експонетра в «Кієва-3», який був першим у СРСР фотоапаратом із вбудованим експонетром. Крім того, в 1956 р. з'явилися нові модифікації «Київ-2А» й «Київ-3А», до яких додали Х-синхроконтакт для фотоспалаху.

На більшості апаратів назва писалася російською («Київ»), але були також випуски з написанням назви українською («Київ») [14]. Зокрема написи українською можна зустріти на камерах «Київ-3» та «Київ-Вега» [15].

У 1957–1958 рр. завод модернізував «Київ-2» та «Київ-3», замінивши їх на «Київ-4А» та «Київ-4» відповідно. У нових моделях була оновлена задня стінка, дещо змінений корпус та експонетр. Ці моделі вироблялися на заводі доволі довго: «Київ-4» – до 1979 р., «Київ-4А» – до 1980. Існували також модифікації «Київ-4М» (1976) та «Київ-4АМ» (1980), у яких доданий центральний контакт, модифікована голівка взводу затвора та перероблено механізм перемотування плівки на «рулетку». Ці модифікації виготовлялися на заводі до 1985 р.

Останнім новим далекомірним фотоапаратом був «Київ-5». За технічними даними він подібний до «Кієва-4», але зовнішній вигляд камери був перероблений, зокрема верхня частина «Київ-5» мала курковий взвод затвора, автоматичний компенсатор паралакса, рулетку для перемотування плівки. Був дещо змінений діапазон витримок: замість 1/1250 з'явилася витримка 1/1000. Камера також мала модернізований експонетр.

Далекомірні камери «Київ» комплектувалися такими штатними об'єктивами: «Юпітер-8» 2/50 (всі моделі), «Геліос-94» 1,8/50 (Київ-5), «Геліос-103» 1,8/50 (Київ-4М, Київ-4АМ). Далекомірні фотоапарати «Київ» мали свій байонет (байонет, байонетне з'єднання – один з видів кріплення об'єктива, за допомогою якого об'єктив встановлюється на фотокамеру та знімається з неї) – Contax-Київ (або Contax RF).

Перші дзеркальні камери, які почав серійно виготовляти завод «Арсенал», мали оригінальний байонет «Автомат» власної розробки. До цієї лінійки входять такі фотокамери: «Київ-10» (1965–1974 рр.); «Київ-15Тее» (1974–1980 рр.); «Київ-15ТТЛ» (1980 рр.).

«Київ-10» – перша в світі однооб'єктивна автоматична дзеркальна фотокамера [16], мала автомат на селеновому фотоелементі з пріоритетом витримки. Затвор був унікальним для тих часів, оскільки мав віялову конструкцію, і відпрацьовував витримки від 1/2 с до 1/1000 с. Фотокамера мала металічний корпус із відкидною кришкою на шарнірах. Окрім автоматичного режиму, можна було встановлювати експозицію й у ручному режимі; для перемикання між режимами використовувався диск, що розташовувався під кнопкою спуску, внаслідок чого об'єктиви з байонетом «Автомат» не мали кільця встановлення діафрагми. Також «Київ-10» мав дзеркало постійного візування, автоматичний лічильник кадрів, рулетку зворотної перемотки на нижній кришці, синхроконттакт.

Наступна після «Київ-10» модель – фотоапарат «Київ-15», що існує у двох модифікаціях: «Київ-15Тее» і «Київ-15ТТЛ». На відміну від попередньої моделі, «Київ-15» укомплектований стаціонарною пентапризмою з ТТЛ-експонетром на основі CdS-фоторезисторів, що керує автоматикою з пріоритетом витримки. У модифікації «Київ-15ТТЛ» експонетр має один режим роботи, у «Київ-15Тее» – два: нормальний режим та режим недостатньої освітленості. Механічний ламельний затвор має віялову конструкцію з балансиrom, що мінімізує вібрації камери при спрацюванні затвора, а механізм взводу затвора з'єднаний із перемоткою плівки. Діапазон витримок, що відпрацьовує фотокамера «Київ-15» – від 1/2 с до 1/1000 с. Як і в моделі «Київ-10», експозицію можна встановлювати й у ручному режимі за допомогою диска, що розташовується на передній частині фотокамери. Також «Київ-15» має синхроконттакт Х із витримкою синхронізації 1/60 с, фокусувальний екран із мікроскопом та матованим кільцем, автоматичний лічильник кадрів. Крім оригінальних об'єктивів із кріпленням «Автомат», фотокамера «Київ-15» підтримує об'єктиви для фотокамер «Зенит» із різьбовим кріпленням М39х1 за допомогою спеціального адаптера, що міститься у комплекті.

Об'єктиви під байонет Автомат для дзеркальних фотоапаратів «Київ-10» та «Київ-15» виготовляв лише завод «Арсенал».

У 1970-х роках на заводі «Арсенал» для заміни попередніх моделей була розроблена нова лінійка дзеркальних фотокамер із байонетом Н, що фактично являв собою байонет F фірми Nikon. До цієї лінійки входять такі фотокамери: «Київ-17» (1975–1984); «Київ-18» (1978–1988, серійно не випускалася); «Київ-19» (1985–1991); «Київ-19М»; «Київ-20» (1983–1986).

Об'єктиви під байонет Н для дзеркальних фотоапаратів «Київ-17», «Київ-18», «Київ-19» та «Київ-20» виготовляли завод «Арсенал», білоруське об'єднання «БелОМО» та частково російські КМЗ та Вологодський завод (ВОМЗ).

У 1980-х роках завод «Арсенал» почав виробляти шкальну фотокамеру «Київ-35», прототипом якої є німецький фотоапарат Minox 35 [16; 17]. Камера «Київ-35» існувала у двох модифікаціях: «Київ-35А»; «Київ-35АМ».

До середньоформатних камер належали: «Київ-6С»; «Київ-6С ТТЛ»; «Київ-60».

Модульні середньоформатні камери представлені такими моделями: «Салют»; «Салют-С»; «Київ-88»; «Київ-88СМ»; «Київ-90».

Об'єктиви під байонет В для фотоапаратів «Салют» та «Київ-88» виготовляв лише завод «Арсенал» і частково російський ДОО. У свою чергу, об'єктиви під байонет Б, роз-

роблений у 1950-х роках фірмою Carl Zeiss Jena, виготовлялися фірмами Pentacon та Carl Zeiss Jena у НДР, Schneider Kreuznach, Kilfitt, Novoflex та Astro у ФРН, Zoomar у США і на заводі «Арсенал» та уманському заводі «Вега», а також частково у ДОІ. Донедавна об'єктиви під байонет Б виготовляли українські фірми Агах та Hartblei.

До напівформатних можуть бути віднесені камери «Київ-Вега»; «Вега-2»; «Київ-30»; «Київ-30М»; «Київ-303».

Фотокамери «Київ» випускались у кількох серіях:

- далекомірні фотоапарати «Київ-2», «Київ-3», «Київ-4» та «Київ-5» з форматом кадру 24×36 мм, металевим фокальним затвором та змінними об'єктивами. Перші їх партії збирали із залишків деталей німецького виробництва за участю німецьких фахівців, ці апарати мають сьогодні неабияку колекційну вартість;

- однооб'єктивні дзеркальні середньоформатні камери модульної конструкції із змінною касетою для плівки та фокальним затвором «Салют», «Салют-С», «Київ-88», розроблені за прототипом шведських камер Hasselblad 1000F та 1600F та ін. До всіх фотоапаратів вироблялась низка змінних об'єктивів з діапазоном фокусної відстані від 20 до 300 мм (ARSAT);

- мініатюрні фотокамери з форматом кадру 10×14 та 13×17 мм «Київ-Вега», «Вега-2», «Київ-30», «Київ-303», що їх конструкцію запозичено у японської фотокамери Minolta 16;

- однооб'єктивні дзеркальні середньоформатні камери «Київ-6С», «Київ-60», подібні до камери VEB Pentacon Six;

- однооб'єктивні дзеркальні камери з форматом кадру 24×36 мм, фокальним затвором та змінними об'єктивами «Київ-10», «Київ-15Тее» (з байонетом власної розробки, оригінальним фокальним затвором та автоматичним керуванням експозицією) та «Київ-17», «Київ-19», «Київ-19М», «Київ-20» (з байонетом Н – радянським аналогом байонета Nikon F – та ламельним фокальним затвором);

- компактна автоматична фотокамера у пластмасовому корпусі з форматом кадру 24×36 мм «Київ-35А» [18].

Найпоширенішими серед споживачів в СРСР камерами марки «Київ» були «Київ-4» в кількох модифікаціях, а з 1980-х років – «Київ-19» та «Київ-19М». Середньоформатні камери «Київ» досі вважаються непоганим бюджетним інструментом для фотографаміття.

Також користувалися популярністю в Україні й за кордоном камери «Київ-19 М» і середньоформатні камери «Київ-60 TTL» та «Київ-88 CM».

Виробництво фотоматеріалів було організовано в Україні на ВАТ «АК «Свема»» (колишнє ВО «Свема») – українському підприємстві з виробництва кіно-, фото- та рентген-плівки, фотопаперу, магнітофонних стрічок та касет, розташованому в місті Шостка та заснованому 1 жовтня 1931 р.

На XV з'їзді КППС місцем будівництва першої радянської фабрики з виробництва кіноплівки обрано м. Шостка. У вересні 1930 р. директором недобудованої фабрики призначили В. Храута. 1 жовтня 1931 р. фабрика запрацювала. 1934 року на фабриці почали виготовляти плівку для звукозапису та рентген-плівку. Вже у 1937 р. на плівку, виготовлену на фабриці, був знятий фільм «Великий громадянин» – перший радянський художній фільм повністю знятий на власну кіноплівку. 1938 року почали виготовляти кольорову плівку [4, с. 54].

Під час Другої світової війни фабрика була вивезена до м. Красноярськ. 1954 року було відкрито цех з виробництва магнітних стрічок. З 1965 р. «Свема» – марка і товарний знак підприємства.

На підприємстві випускались: 8-мм кіноплівка 1×8, 2×8, 2×8С, 1×8С в одноразових касетах; 16-мм кіноплівка з двосторонньою перфорацією; 16-мм неперфорована фотоплі-

вка для фотоапаратів типу «Київ-Вега»; 35-мм фотоплівка типу 135 негативна, позитивна і для мікрофільмування; 60-мм фотоплівка типу 120; листова негативна фотоплівка різних форматів; 35-мм кіноплівка всіх сортів: негативна, позитивна, контратипна; 70-мм кіноплівка для широкоформатного кінематографа; листова фототехнічна плівка різних сортів.

Також суттєвий внесок у галузь внесло підприємство «Фотон» у м. Київ. Воно випустило понад 400 найменувань фотопаперу, серед яких універсальний фотопапір «Унібром», «Фотобром», «Бромпортрет» та ін. Інженерний склад заводу (на той час) розробив кілька видів кольорового фотопаперу та спеціальної продукції [4, с. 55].

Усе це забезпечувало популярність фотосправи в Україні, якість фотозображень, розширення діапазону функцій прес-фотографії.

5. Висновки

Таким чином, можемо говорити про високий рівень розвитку в Україні вже наприкінці XIX – на початку XX ст. фотосправи, сформованість її інфраструктури, швидке розширення напрямів розвитку в багатьох українських регіонах.

Розширення функціонально-інструментальних характеристик фотографії, розвиток фотомеханічних процесів друку стали передумовами й каталізаторами становлення фотожурналістики, формування й збагачення системи її жанрів, розширення кола фахівців, що співпрацювали з друківаними періодичними виданнями.

Доведена визначальна роль українських майстрів у виробництві й удосконаленні фототехніки й існування фотоіндустрії.

References

1. Bazhak, K. (2003), *History of Photography. Emergence of Image*, AST, Moscow, 159 p.
2. Svitlo i Tin' [Light and Shadow] (1990), no.1.
3. Didur, L. (Ed.) (2013), *Vynnytsia Region in Photos. A Retrospective View*, Vinnitsa, 248 p.
4. Gorevalov, S. & Zykun, N. (2015), *The Unity of Words and Images. Photojournalism in the System of Mass Communication*, Kyiv, 287 p.
5. Morozov, S. (1989), *Creative Photography*, Planet, Moscow, 416 p.
6. Sovetskoje Foto [Soviet Photo] (1989), no.1, p. 56, available at: https://archive.org/details/sovphoto_v1_1989_01 (accessed 21/05/2019).
7. Trachun, A. (2014), *History of Ukrainian Photography of the XIX-XXI Centuries*, Baltia-Druk, Kiev, 255 p.
8. Gorevalov, S., Zykun, N. & Starodub, S. (2010), *Photojournalism in the System of Mass Communication: the Unity of Words and Images*, Kyiv International University, Kyiv, 293 p.
9. Trachun, O. (2010), *Photography in Ukraine 1939-2010*, Saga, Kharkiv, 212 p.
10. Trachun, O. (2010), "The golden age of Ukrainian photography", available at: <http://primetour.ua/en/company/articles/1.html> (accessed 21/05/2019).
11. FED Kharkiv Machine-Building Plant (2019), available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ФЕД_\(завод\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/ФЕД_(завод)) (date accessed 05/21/2019)
12. Zakharov, V. (2006), *Soviet Military Administration in Germany 1945–1949*, ROSSPEN, Moscow, 1031 p.
13. Arsenal Device Engineering State Enterprise (2019), available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_\(завод\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_(завод)) (accessed 21/05/2019).
14. Stages of Development of Domestic Photo-Device Engineering (2019), "“Kiev-2”, 1947-1955, “Kiev-2a”, 1956-1958, “Kiev-4a”, 1958-1980, “Kiev-4am”, 1980-1985, “Arsenal” plate”, available at: <http://photohistory.ru/index.php?pid=1207248177935906> (accessed 21/05/2019).

15. Stages of Development of Domestic Photo-Device Engineering (2019), “Kiev-Vega”, 1960-1962; Arsenal”, available at: <http://photohistory.ru/1207248177560491.html> (accessed 21/05/2019).

16. Stages of Development of Domestic Photo-Device Engineering (2019), “Kiev-10”, “Kiev-11” prototypes, 1965-1974, Arsenal”, available at: <http://photohistory.ru/1207248179443786.html> (accessed 21.05.2019).

17. Stages of Development of Domestic Photo-Device Engineering (2019), “Kiev-35A”, 1985 - ?, “Kiev-35AM”, 1991 - ?, Arsenal plate”, available at: <http://photohistory.ru/1207248177836584.html> (accessed 21/05/2019).

18. Wikipedia (2019), “Kiev (phototechnics)”, available at: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Київ_\(фототехніка\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Київ_(фототехніка)) (accessed 21/05/2019).

Submitted 28.01.2020

Список літератури

1. Бажак К. История фотографии. Возникновение изображения. Москва: АСТ, 2003. 159 с.
2. Світло і тінь. 1990. №1.
3. Вінницький край у світлинах. Ретроспективний погляд. Автор-упорядник Л. Дідур. Вінниця, 2013. 248 с.
4. Горевалов С., Зикун Н.Єдність слова і зображення. Фотожурналістика в системі засобів масової комунікації. Київ, 2015. 287 с.
5. Морозов С.Творческая фотография. Москва: Планета, 1989. 416 с.
6. Советское фото. 1989. №1. 56 с. URL: https://archive.org/details/sovphoto_v1_1989_01 (дата звернення 21.05.2019)
7. Трачун А. История украинской фотографии XIX–XXI вв. Киев: Балтия-Друк, 2014. 255 с.
8. Горевалов С., Зикун Н., Стародуб С. Фотожурналістика в системі засобів масової комунікації: єдність слова і зображення. Київ: Київ. міжнар. ун-т, 2010. 293 с.
9. Трачун О. Фотографія в Україні 1939-2010. Харків : Сага, 2010. 212 с.
10. Трачун О. Золотий вік української фотографії. URL: <http://primetour.ua/uk/company/articles/1.html>
11. ФЕД (завод). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/ФЕД_\(завод\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/ФЕД_(завод)) (дата звернення 21.05.2019)
12. Захаров В. Советская военная администрация в Германии 1945–1949. Москва : РОССПЭН, 2006. 1031 с.
13. Арсенал (завод). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_\(завод\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Арсенал_(завод)) (дата звернення 21.05.2019)
14. Этапы развития отечественного фотоаппаратостроения. "Киев-2", 1947-1955, "Киев-2А" та ін. URL: <http://photohistory.ru/index.php?pid=1207248177935906> (дата звернення 21.05.2019)
15. Этапы развития отечественного фотоаппаратостроения. "Киев-Вегга", "Kiev-Vega". URL: <http://photohistory.ru/1207248177560491.html> (дата звернення 21.05.2019)
16. Этапы развития отечественного фотоаппаратостроения. "Киев-10", "Киев-11». URL: <http://photohistory.ru/1207248179443786.html> (дата звернення 21.05.2019)
17. Этапы развития отечественного фотоаппаратостроения. "Киев-35А". URL: <http://photohistory.ru/1207248177836584.html> (дата звернення 21.05.2019)
18. Киев (фототехника). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Київ_\(фототехніка\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Київ_(фототехніка)) (дата звернення 21.05.2019)

Надійшла до редколегії 28.01.2020